

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ**Кухарев Олександр Євгенович,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено з'ясуванню та аналізу методологічних засад сучасного спадкового права України. Наголошено, що спадкове право перебуває під впливом національних традицій, звичаїв, вирізняється високим ступенем імперативності та вважається однією з найстабільніших і консервативних підгалузей цивільного права.

На підставі аналізу норм спадкового законодавства, матеріалів судової практики та цивілістичної доктрини сформульовано методологічні засади спадкового права, які доцільно враховувати під час проведення його оновлення: 1) вичерпний перелік видів спадкування – за заповітом та за законом; 2) основу спадкування становить універсальне спадкове правонаступництво; 3) пріоритет спадкування за заповітом над спадкування за законом, що зумовлено дією принципу свободи заповіту; 4) застосування договірної форми регулювання спадкових правовідносин, потенціал якої використаний незначною мірою.

Визначено основні напрями вдосконалення спадкового законодавства. Так, обґрунтовано необхідність розширення заповідальних розпоряджень шляхом надання заповідачеві правової можливості покладення на спадкоємця за заповітом обов'язку до вчинення дій, спрямованих на утримання належної заповідачеві тварини та догляд за нею. Окреслено зміни до конструкції заповіту з умовою з метою забезпечення належного виконання останньої волі заповідача. У статті наводяться аргументи на користь структурного розміщення норм інституту спадкового договору в книзі 5 Цивільного кодексу України «Зобов'язальне право». Підкреслено, що спадковий договір – це договір на випадок смерті, а не договір про спадкування. З метою збереження спадкового майна, забезпечення його прибутковості висловлено пропозицію про вдосконалення договору на управління спадщиною шляхом внесення змін до цивільного законодавства в частині строку дії цього договору.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадкове правонаступництво, спадкові правовідносини, спадщина, спадкодавець, спадкоємець, заповіт, методологія спадкового права, диспозитивність, рекодифікація.

Kukhariev Olexandr. Methodological principles of modern inheritance law of Ukraine

The article is focused on clarifying and analyzing methodological principles of modern inheritance law of Ukraine. It has been emphasized that inheritance law is under influence of national traditions, customs; it is characterized by a high degree of imperativeness and is considered as one of the most stable and conservative sub-branches of civil law.

Based on the analysis of inheritance legislation norms, case-law materials and civil doctrine, the author has formulated methodological principles of inheritance law, which should be considered while updating it: 1) exhaustive list of succession types – according to last will and testament, and in accordance with law; 2) universal hereditary legal succession is the basis for inheritance; 3) priority of succession according to last will and testament over succession in accordance with law, which is due to the operation of freedom of last will and testament principle; 4) application of a contractual form of regulating hereditary legal relations, whose potential is used to a small extent.

The main areas of improving hereditary legislation have been defined. Thus, the author has justified the need to expand testamentary dispositions by providing an ancestor with the legal

opportunity to impose the obligation on a lawful heir under last will and testament to perform actions aimed at maintaining and caring for an animal belonging to the ancestor. Changes to the design of last will and testament with a condition have been outlined in order to ensure the proper fulfillment of the ancestor's last will. The author of the article has provided arguments in favor of the structural placement of the norms of the succession agreement institution in Book 5 of the Civil Code of Ukraine "Law of Obligations". It has been emphasized that succession agreement is a contract in case of death, but not a contract of succession. The author has expressed a suggestion on improving the inheritance agreement's management by amending civil legislation in terms of this agreement's duration time in order to preserve the inherited property and to ensure its profitability.

Key words: inheritance law, succession, hereditary legal succession, hereditary legal relations, inheritance, ancestor, lawful heir, last will and testament, methodology of inheritance law, discretion, recodification.

Розпочатий в Україні процес рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства, євроінтеграційні процеси, що тривають, зумовлюють проведення ревізії сучасних цивілістичних досліджень у сфері спадкового права та здійснення подальших наукових розвідок у цьому напрямі. Норми спадкового права відособлені від інших структурних елементів системи цивільного права переважно предметом свого регулювання, до якого належать правовідносини, спрямовані на забезпечення посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Це безпосередньо спадкові правовідносини та інші, тісно пов'язані з ними (наприклад, відносини, що регулюють складення та посвідчення заповіту). Відносна автономність спадкового права пояснюється певними правовими категоріями, що властиві виключно цій підгалузі цивільного права: спадщина, спадкодавець, спадкоємець, заповіт, виконавець заповіту, заповідальний відказ, спадкова трансмісія тощо.

Причому спадкове право є специфічною підгалуззю цивільного права, оскільки перебуває під впливом національних традицій і звичаїв. І така його властивість вимагає дуже обережного та обґрунтованого запровадження зарубіжних конструкцій і правових механізмів, які в окремих випадках можуть виявитися чужорідними. Невипадково в Концепції оновлення Цивільного кодексу України наголошується на необхідності дотримання національних традицій і звичаїв у процесі вдосконалення українського законодавства про спадкування з урахуванням тенденцій у законодавствах

країн Європейського Союзу [1, с. 125]. Закономірно, що норми цієї підгалузі не так динамічно змінювались і доповнювались, як інші частини цивільного права. У правовій доктрині справедливо підкреслюється стабільність і консервативність спадкового права [2, с. 413]. Додатково слід указати на переважно імперативне регулювання спадкових правовідносин, особливо щодо спадкування за законом, здійснення права на спадкування.

Спадкове право традиційно перебуває у фокусі уваги вітчизняних цивілістів, зокрема й на монографічному рівні. Так, можна назвати ґрунтовні розвідки, проведені Ю. О. Заікою «Спадкове право в Україні: становлення і розвиток» (2007 р.) [3], Л. В. Козловською «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав» (2015 р.) [4], М. О. Михайлів «Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві» (2022 р.) [5]. Окремої уваги потребує колективна монографія «Спадкове право: крізь призму судової практики», видана у 2022 р. за редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої [6].

На рівні наукових статей аналізується переважно спадкування окремих об'єктів правонаступництва (право на частку в статутному капіталі господарського товариства [7, с. 115–127], [8, с. 49–54], право на вклад у банку [9, с. 42–52], право на об'єкти інтелектуальної власності [10, с. 41–46], [11, с. 232–236]), здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини та на відмову від її прийняття [12, с. 59–63], управління спадщиною [13, с. 318–323], [14, с. 44–49] тощо.

І при першому наближенні виникає враження, ніби всі проблемні питання

сфери спадкування неодноразово були предметом наукових розвідок, детально пропрацьовано та остаточно вирішено.

Утім, сучасна правова доктрина відчуває дефіцит у дослідженнях саме загальних питань спадкового права, пов'язаних із його структурою, принципами, місцем у системі цивільного права, а також тими визначальними напрямками, що мають бути покладені в основу модернізації спадкового законодавства.

Тому **метою** статті є виявлення та аналіз методологічних засад сучасного спадкового права України.

Спадкування передбачає насамперед заміну померлої особи її наступником у тих правовідносинах, які не залежать від особи на стороні суб'єкта. Ідея заміни становить ядро правового механізму спадкування і лише як наслідок такої заміни відбувається розподіл належного власнику майна між його спадкоємцями. Тому спадкування визначається в законі через категорію «перехід» прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). При цьому неабиякий інтерес викликає з'ясування того, як саме спадкування модифікує те правовідношення, у якому брав участь спадкодавець за життя. І тут важливо врахувати, що не будь-які правовідносини допускають заміну суб'єкта. Так, за змістом ст. 1219 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: 1) особисті немайнові права; 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 ЦК.

Визначальні засади спадкового права не можна назвати сталими, оскільки їх формування перебуває під впливом цілої низки чинників: соціально-економічної ситуації; ціннісних орієнтирів суспільства; певної встановленої в державі іде-

ології; появи нових об'єктів цивільного права. Варто лише вказати на включення до ЦК у 2023 р. такої категорії об'єктів цивільних прав, як цифрові речі (Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» від 10.08.2023 р. № 3320-IX набрав чинності 03.09.2023 р.). У сучасний період спостерігається ускладнення спадщини, до якої можуть входити підприємства та фермерські господарства як єдині майнові комплекси, частки в статутному (складеному) капіталі господарських товариств, майнові права інтелектуальної власності. І такі об'єкти вимагають невідкладних дій з управління щонайменше впродовж строку, встановленого законом для прийняття спадщини.

На мою думку, сучасне спадкове право України має певні, властиві лише цій підгалузі методологічні засади:

1. Вичерпний перелік видів спадкування – за заповітом та за законом. На це вказує насамперед зміст ст. 1217 ЦК, де міститься закритий перелік видів спадкування, а також належність України до романо-германської правової системи. Водночас окреслене питання набуває актуальності через запровадження інституту спадкового договору, норми якого структурно розміщені в книзі 6 ЦК «Спадкове право». Щодо цього в юридичній літературі висловлюється позиція про те, що спадкування здійснюється, зокрема й на підставі договору [15, с. 213–216]. Наприклад, Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova визначають спадковий договір специфічною підставою спадкування [16, с. 577]. Р. А. Майданик бачить можливість у майбутньому визнати спадковий договір особливим, самостійним видом спадкування з формуванням відповідних умов за результатами практики застосування цього інституту [17, с. 98, 99].

Важливо врахувати, що спадковий договір не є регулятором спадкових правовідносин, оскільки не впливає на їх виникнення, зміну чи припинення. Спадковий договір не є договором про спадкування, а норми, що регулюють цей договір, утворюють інститут зобов'язального, а не спадкового права. Як у цивілістич-

ній літературі [18, с. 475; 19, с. 169], так і в судовій практиці [20; 21] панівною є позиція про те, що перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому до відповідних правовідносин не застосовують правила про обов'язкову частку у спадщині, прийняття спадщини тощо. У ЦК спадковий договір за своєю типовою належністю є різновидом договорів про передачу майна у власність і моделюється за принципами договору довічного утримання (догляду). Спадковим є договір на випадок смерті, а не договір про спадкування. Назву «спадковий договір» можна пояснити двома обставинами. По-перше, момент виникнення в набувача права власності на майно, що є предметом цього договору, який пов'язаний зі смертю відчужувача. По-друге, можливістю покладення на набувача обов'язку виконання певних дій і після смерті відчужувача. За таких обставин вважаю за доцільне перенесення норм інституту спадкового договору до книги 5 ЦК «Зобов'язальне право».

Не є окремим видом спадкування й наступництво за правом на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК). Хоча думка про те, що спадкування обов'язкової частки – це окремий вид спадкування й висловлюється окремими науковцями [22, с. 200, 201]. Щодо цього слід указати таке. Стаття 1241 ЦК структурно розміщена в главі 85 «Спадкування за заповітом», що спершу наводить на думку, що законодавець розглядає отримання спадщини за таким правом у межах спадкування за заповітом. Однак, згідно з пп. 5.15 п. 5 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, нотаріус видає спадкоємцю, який має право на обов'язкову частку в спадщині, свідоцтво про право на спадщину за законом. Крім того, ЦК містить вичерпний перелік спадкоємців, наділених правом на обов'язкову частку в спадщині, що внеможливорює вибір правонаступника в такому разі. А вибір спадкоємця – основне право спадкодавця в межах цивільно-правового інституту спадкування за заповітом, що становить його ядро та визначає

функціональне призначення. Адже складаючи заповіт, особа має на меті змінити той порядок спадкування, що визначений у законі. Нарешті, закон не тільки імперативно визначає перелік осіб, наділених правом на обов'язкову частку у спадщині, а й установлює її розмір. Тобто простежується чітка аналогія з колом спадкоємців за законом та нормативним розподілом спадщини між ними.

Саме тому право на обов'язкову частку в спадщині не є самостійним видом спадкування, а належить до спадкування за законом, незважаючи на структурне розміщення відповідної норми в главі 85 ЦК.

2. Основу спадкування становить універсальне спадкове правонаступництво.

Універсальне спадкове правонаступництво є фундаментальною, базовою засадою спадкового права та пронизує всі його правові інститути. Термін «правонаступництво» розуміється переважно як перехід прав та обов'язків, що належать одному суб'єкту, до іншого. При цьому основною характеристикою правонаступництва визначають зв'язок між правонаступником та правопередником. Позиції вчених щодо визначення сутності правонаступництва в цивільному праві зводяться здебільшого до зміни в суб'єктному складі правовідношення, а саме до повної заміни правопередника правонаступником [23, с. 224].

Спадкове правонаступництво є історично першою формою правонаступництва, у якій найбільш повно втілена ідея тотожності прав та обов'язків, що переходять від спадкодавця до спадкоємців. Конструкція універсального правонаступництва розроблена ще в Стародавньому Римі та не обмежувалася в той час переходом прав та обов'язків померлої особи в їх нерозривній єдності з покладенням відповідальності за зобов'язаннями. Ішлося також про необхідність продовження в особі спадкоємця юридичної особистості спадкодавця.

У законодавстві України категорія «універсальне спадкове правонаступництво» нормативно не закріплена. Проте принцип універсального правонаступництва та єдності спадщини (спадкового майна) наведений у Регламенті ЄС № 650/2012

про юрисдикцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання автентичних інструментів з питань спадкування та створення європейського свідоцтва про спадкування (так званий Регламент «Рим IV»). Відповідно до абз. 1 ст. 23 цього Регламенту, принцип єдності спадщини (спадкового майна), який відповідає принципу універсального правонаступництва означає те, що всі об'єкти, які входять до складу спадщини, незалежно від їх місцезнаходження, цілісно врегульовуються одним правопорядком (правом держави, у якій покійний мав місце постійного проживання на момент смерті) [24].

Слід відзначити, що перехід прав та обов'язків спадкодавця до його спадкоємців здійснюється в межах спадкового правовідношення, що виникає з часу відкриття спадщини та завершується оформленням спадкоємцями своїх прав на спадщину. При цьому поняття «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво» не є тотожними, хоча подібна думка й висловлюється в юридичній літературі. Правонаступництво, як одномоментний перехід, є динамікою, рухом спадкового правовідношення або проявом останнього. Саме правонаступництво ілюструє посмертний рух прав та обов'язків спадкодавця до його спадкоємців, що, своєю чергою, визначає їх юридичну долю та зміну суб'єкта-носія.

Спадкові правовідносини, що виникли після відкриття спадщини, можуть на тому й завершитися, якщо ніхто зі спадкоємців не прийняв спадщину або був усунений від права на спадкування. У такому разі немає місця й для спадкового правонаступництва через незавершеність спадкових правовідносин і відсутність руху прав та обов'язків. Ось чому спадкові правовідносини автоматично не породжують спадкового правонаступництва. Поняття «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво» співвідносяться між собою як причина та наслідок. Невипадково В. І. Біленко пише, що спадкування є підставою для універсального спадкового правонаступництва [25, с. 572].

Універсальне правонаступництво при спадкуванні є складною та багатогранною

категорією та не обмежується загальним поняттям спадкування, визначеним у ст. 1216 ЦК. Універсальне правонаступництво як методологічна засада спадкового права «пронизує» всі його інститути.

Цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва забезпечується сукупністю таких чинників: 1) спадщина переходить до спадкоємців як єдине ціле; 2) спадкоємець набуває спадщину від спадкодавця без попередньої передачі її третім особам (безпосередність); 3) спадщина переходить до спадкоємців одномоментно з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації; 4) права та обов'язки, що належали спадкодавцеві, переходять до спадкоємців у незмінному вигляді в тому складі, обсязі та вартісному виразі, які існували на час відкриття спадщини; 5) безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття: спадкоємець не може прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття із застереженням, зауваженням, висувати певні умови, самостійно визначати порядок спадкування або впливати на обсяг майнових прав інших спадкоємців.

Верховний Суд наголосив, що для прийняття спадщини властивий універсальний характер, оскільки воно поширюється на всю спадщину, з чого б вона не складалася і де б не розташовувалася. Прийняття може мати місце лише стосовно всієї спадщини як єдиного цілого. Відповідно, прийняття частини спадщини означає прийняття всієї спадщини [26].

Саме з урахуванням сутності універсального спадкового правонаступництва вважаю недоцільним запровадження до законодавства України заповідальних трастів, що широко застосовують у країнах загального права, де, на відміну від системи романо-германського права, діє інший порядок переходу спадщини до спадкоємців. Найбільш суттєва відмінність полягає в тому, що після смерті власника спадкове майно переходить не безпосередньо до спадкоємців, а до особливого суб'єкта – особистого представника (personal representative) спадкодавця. Особистий представник, який діє на правах довірного власника (trustee), займає

ється ліквідацією спадкового майна – виявляє та збирає майно спадкодавця, сплачує його борги та належні податки, мита, вчиняє інші дії, пов'язані з управлінням майном.

Варто в цьому аспекті відзначити природу класичного англійського трасту, за яким управитель (trustee) виступає в майновому обороті в ролі формального (номінального) власника за «загальним правом» (legal owner) та діє як агент вигодонабувача-бенефіціара (beneficiary). Останній вважається «матеріальним», або «бенефіціарним», власником (beneficial owner), але не за «загальним» правом, а за «правом справедливості» (equitable owner), тобто вже в іншій правовій системі. Таким же equitable owner вважається й установник трасту (settlor, або trustor), якщо він не поєднується з вигодонабувачем. Тому класичний траст загалом є інститутом «права справедливості» (law of equity).

Тож заповідальний траст не узгоджується з концепцією універсального спадкового правонаступництва як методологічної засади спадкового права України.

3. Пріоритет спадкування за заповітом над спадкуванням за законом, що зумовлено дією принципу свободи заповіту. Незважаючи на відсутність прямого законодавчого закріплення ні в ст. 3 ЦК, ні в нормах книги 6 ЦК, свобода заповіту визнається принципом спадкового права як правовою доктриною [4, с. 90, 91; 5, с. 147; 27, с. 7], так і Верховним Судом [28; 29]. Свобода заповіту виходить за межі наданого особі права призначати спадкоємців і розподіляти між ними спадщину, оскільки динаміка розвитку спадкового правовідношення визначається волевиявленням особи, вчиненим за життя в передбаченому законом порядку. Це зводить заповіт до рангу регулятора цивільних правовідносин, який, по суті, замінює закон.

Воля особи тут первинна, а норми інституту спадкування за законом застосовують за відсутності заповіту або в разі неохоплення ним усієї спадщини, тобто мають додаткове значення. Крім того, для формування черг спадкоємців за законом законодавець вдається до абстрактної моделі припустимої волі спадкодавця

щодо розподілу належного йому майна. Саме така логіка покладена в основу нормативно закріпленого порядку закликання до спадкування почергово від найближчих спадкодавцеві осіб, які визначені в першій черзі спадкоємців за законом (діти, один з подружжя, батьки) до більш далеких родичів (у п'яту чергу спадкують інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно).

Має бути враховано, що причина пріоритету спадкування за заповітом над спадкуванням за законом криється не лише в технічному розміщенні норм, що регулюють спадкування за заповітом, перед інститутом спадкування за законом, на чому часто наголошують у юридичній літературі. Принципове значення в цьому аспекті має збільшення законодавчої уваги до заповіту як підстави спадкування, яке забезпечене розширенням переліку видів заповітів та розпоряджень, що становлять його зміст, наданням можливості тлумачення заповіту як самими спадкоємцями, так і судом, деталізацією відносин із виконання заповіту в межах окремої глави книги 6 ЦК.

На нашу думку, коло заповідальних розпоряджень, визначених у главі 85 ЦК, доцільно розширити шляхом надання заповідачеві правової можливості покладення на спадкоємця за заповітом обов'язку до вчинення дій, спрямованих на утримання належної заповідачеві тварини та догляд за нею. До речі, необхідність установлення подібного заповідального розпорядження продиктована потребами практики, де мають місце непоодинокі випадки звернення до нотаріусів з метою призначення спадкоємцем за заповітом улюбленої свійської тварини спадкодавця. Утім, зміст ст. 180 ЦК про віднесення тварин до об'єктів цивільних прав (хоча й особливих), на яких поширюється правовий режим речі, унеможливує розпорядження про призначення тварин спадкоємцями.

Принцип свободи заповіту вимагає забезпечення виконання волі заповідача й при складенні заповіту з умовою. Так, відповідно до ст. 1242 ЦК, заповідач може зумовити виникнення права на спадкування в особи, яка призначена в заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної,

так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). За конструкцією цього заповіту ненастання умови на час відкриття спадщини позбавляє спадкоємця, стосовно якого така умова встановлена, права на спадкування. Утім, відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом (ч. 5 ст. 1275 ЦК). Це законодавче положення штучно створює передумови для зловживань з боку особи, яка належить до кола спадкоємців за законом та матиме правову можливість відмовитися від прийняття спадщини за заповітом з умовою, проте прийняти її за законом. Саме тому до змісту ст. 1242 ЦК слід включити застереження про те, що відсутність умови, визначеної в заповіті, позбавляє спадкоємця, стосовно якого така умова встановлена, спадкування як за заповітом, так і за законом.

4. Застосування договірної форми регулювання спадкових правовідносин.

Безперечною перевагою сучасного спадкового права є величезний потенціал саморегуляції, що надає суб'єктам широку автономію у визначенні моделі своєї поведінки. Ідеться насамперед про використання договору у сфері спадкового права. Аналіз книги 6 ЦК дає змогу виділити такі види договорів, які у своїй сукупності формують окрему групу договорів у сфері спадкового права, що має локальний характер, оскільки можливість їх укладення обмежується спадковими правовідносинами:

1) договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України);

2) договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК);

3) договір про поділ спадщини між спадкоємцями (ст. 1278 ЦК);

4) договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця (ч. 2 ст. 1282 ЦК);

5) договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього (ч. 2 ст. 1287 ЦК);

6) договір на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК);

7) договір охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК).

Водночас потенціал спадкового права в частині застосування договору використаний не повною мірою. Це зумовлено тим, що окреслені вище договори укладаються рідко. Ба більше, окремі договірні конструкції, незважаючи на їх нормативне закріплення, майже не застосовуються, зокрема, договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця. Хоча такий договір є ефективним способом регулювання порядку виконання успадкованого обов'язку, оскільки може містити, наприклад, умови про зменшення розміру боргів спадкодавця, розстрочку виконання зобов'язання тощо.

При цьому важливо врахувати, що договори у спадковому праві мають значно менше, допоміжне значення порівняно з роллю класичного договору. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК, договір визнається самостійною підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків. Натомість у спадковому праві права та обов'язки настають не із самого факту укладення договору, а внаслідок юридичного складу, що породжує виникнення спадкового правовідношення, у якому центральне місце посідає факт відкриття спадщини. Тобто договір у цій сфері є одним з елементів юридичного складу.

Слід вказати на закритий (вичерпний) перелік договорів у досліджуваних правовідносинах. Це означає, що особи мають право укласти лише ті договори, що прямо передбачені в книзі 6 ЦК. Такий висновок зумовлений тим, що в спадковому праві переважають імперативні норми й звужена автономія учасників правовідносин порівняно, скажімо, з договірним правом, де повною мірою діє принцип свободи договору. Саме через це не можуть бути укладені договори про продаж спадщини, про відмову від права на обов'язкову частку в спадщині або зменшення її розміру, про дарування завдяки спадковій частці та інші, відомі зарубіжним правопорядкам. Так само спадкоємець не може відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за плату. Хоча на доктринальному рівні висловлюють пропозиції щодо можливості вчинення продажу

спадщини, її застави [6, с. 137–139; 30, с. 187]. Проте, на нашу думку, такі новації не сприятимуть функціональному призначенню спадкового права, що полягає не лише в забезпеченні посмертного переходу прав та обов'язків суб'єкта до його правонаступників, а й, що є не менш важливим, стабільності майнового обороту, на який суттєво впливає смерть учасника. Надання спадкоємцям можливості продати, передати спадщину в заставу, особливо особі, яка не належить до кола спадкоємців, суттєво ускладнить відповідні правовідносини. До того ж відсутні жодні перешкоди вчинити такі дії після оформлення прав на спадщину, що набуде іншого правового режиму, як і спадкоємець, який буде вже власником такого майна.

Що стосується договорів у сфері спадкового права, то більш нагальною потребою, на нашу думку, є вдосконалення договору на управління спадщиною. Зокрема, строк чинності такого договору недоцільно обмежувати моментом з'явлення спадкоємців або прийняття ними спадщини, про що наголошується в ч. 2 ст. 1285 ЦК. Такий законодавчий підхід суттєво знижує ефективність управління спадщиною як потужного механізму забезпечення її збереження, прибутковості. Уважаємо, що управління має тривати до оформлення спадщини спадкоємцям, що пов'язане з отриманням ними свідоцтв про право на спадщину.

Тому вдосконалення спадкового законодавства має здійснюватися з урахуванням наведених методологічних засад та особливостей спадкового права, що має яскраво виражену специфіку.

Висновки. Спадкове право є специфічною підгалуззю цивільного права,

що перебуває під впливом національних традицій, звичаїв, відрізняється високим ступенем імперативності та вважається однією з найстабільніших і консервативних підгалузей цивільного права.

Аналіз спадкового законодавства, практики його застосування, а також цивілістичної доктрини дає змогу виокремити методологічні засади сучасного спадкового права України, які доцільно враховувати в процесі його оновлення: 1) вичерпний перелік видів спадкування – за заповітом та за законом; 2) основу спадкування становить універсальне спадкове правонаступництво; 3) пріоритет спадкування за заповітом над спадкуванням за законом, що зумовлено дією принципу свободи заповіту; 4) застосування договірної форми регулювання спадкових правовідносин, потенціал якої використаний незначною мірою.

Обґрунтовано необхідність розширення заповідальних розпоряджень шляхом надання заповідачеві правової можливості покладення на спадкоємця за заповітом обов'язку до вчинення дій, спрямованих на утримання належної заповідачеві тварини та догляд за нею. Крім того, окреслено зміни до конструкції заповіту з умовою з метою забезпечення виконання останньої волі заповідача. У статті наводяться аргументи на користь структурного розміщення норм інституту спадкового договору в книзі 5 ЦК «Зобов'язальне право». З метою збереження спадкового майна, забезпечення його прибутковості висловлено пропозицію про вдосконалення договору на управління спадщиною шляхом внесення змін до цивільного законодавства щодо строку дії цього договору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
2. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 3 : Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків : Право, 2013. 760 с.
3. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
4. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 448 с.

5. Михайлів М. О. Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 520 с.
6. Спадкове право: кризь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
7. Спасибо-Фатєєва І. В. Проблеми на перетині корпоративних та спадкових правовідносин: як і що спадкується після смерті учасника товариства з обмеженою відповідальністю? *Право України*. 2023. № 9. С. 115–127.
8. Курашова І. М. Дискусійні питання спадкування частки у статутному капіталі ТОВ (порівняльно-правовий аналіз). *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 2. С. 49–54.
9. Ісаєв А. М. Спадкування грошей та права на вклад у фінансовій установі. Проблеми законності. 2015. Вип. 131. С. 42–52.
10. Токарева В. О., Личко В. С. Спадкування об'єктів в мережі інтернет: досвід західних держав. *Часопис цивілістики*. 2024. Вип. 53. С. 41–46.
11. Синдецька А. В. Проблемні аспекти спадкування прав на винаходи: аналіз теорії та практики. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 232–236.
12. Скрябін О. М., Устінова-Бойченко Г. М. Особливості прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 4. С. 59–63.
13. Гринько С. Д., Ромась М. І. Договір управління спадщиною в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аспект. *Наукові записки. Серія Право*. 2024. Вип. 16. С. 318–323. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/483/502>
14. Узунов С. О. Особливості довірчого управління спадковим майном за цивільним законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 47. С. 44–49.
15. Антошкіна В. К. Проблеми правового регулювання спадкового договору в цивільному праві. *Вісник Донецького національного університету. Сер. В. Економіка і право*. 2011. Вип. 2. С. 213–216.
16. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Т. IV: Від ідеї до реалізації : монографія. Одеса : Фенікс, 2021. 632 с.
17. Майданик Р. А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 90–105.
18. Оновлення договірних регулювань приватноправових відносин в Україні : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 488 с.
19. Заїка Ю. О., Рябоконт Є. О. Спадкове право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
20. Постанова Верховного Суду від 04 травня 2022 р. справа № 183/6067/19, провадження № 61-10956св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104414841>
21. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2024 р., справа № 391/666/21, провадження № 61-2697св24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119393374>
22. Спадкове право: Нотаріат. *Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб.* / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. 1216 с.
23. Погребняк В. Я. Виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Алерта, 2020. 640 с.
24. Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012R0650>
25. Біленко В. І. Особливості універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 570–573. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/141.pdf
26. Постанова Верховного Суду від 07 травня 2025 р., судова справа № 757/16035/16-ц, провадження № 61-17046св24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347009>

27. Достдар Р. Принципи спадкового права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 12. С. 6–8.

28. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 травня 2021 р., судова справа № 522/9893/17, провадження № 14-173цс2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235794>

29. Постанова Верховного Суду від 13 січня 2025 р., судова справа № 444/373/18, провадження № 61-12689св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124409207>

30. Скрипник В. Л. Теоретичні і методологічні проблеми об'єктів цивільних прав : монографія. Кременчук : Вид. Щербатих О. В., 2020. 380 с.

Стаття надійшла в редакцію: 25.08.2025

Стаття прийнята: 09.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

